

**ВИКРИТТЯ ІМПЕРСЬКОГО МИСЛЕННЯ ЧЕРЕЗ
СЕМІОТИЧНІ КОДИ ЖИВОПИСУ, МУЗИКИ, КІНЕМАТОГРАФА
(на матеріалі есеїстики Юрія Андруховича)**

Автором досліджене явище інтерсеміотичності української есеїстики у збірці Ю. Андруховича «Диявол ховається в сирі». Проаналізоване викриття письменником імперського мислення через семіотичні коди інших мистецтв.

Ключові слова: антиімперський дискурс, деконструкція, міф, каламбур, оксиморон.

Сучасні письменницькі практики виявляють глибокий інтерес до аналізу тоталітарного минулого нашого суспільства, що детермінувало сьогоднішній стан літератури й культури загалом. Наприклад, В. Хархун констатує зростання інтересу до «магії» соцреалізму та його культурних продуктів, зазначаючи, що цей феномен як естетичний проект сталінізму та репрезентативний засіб радянської культури завжди викликав посилену увагу дослідників. Актуалізація дискурсу про тоталітарне-радянське-соцреалістичне в сучасній Україні зумовлена потребою конструювати цілісну картину світу ХХ століття, для якої пам'ять про «радянське» становить один із ключових формантів [Хархун 2010, 28, 44]. На думку О. Юрчук, прочитання історії української літератури крізь призму постколоніальної теорії – шлях руйнування стереотипів, що забезпечували розуміння імперського як значущого в розвитку національної культури, творення перспектив для нової ціннісної настанови, за якою колоніальний статус розумітиметься як «аморальне інше», що потребує реінтерпретації, а встановлення ідентичності здійснюватиметься через виокремлення вагомості історичного доколоніального досвіду [Юрчук 2013, 28].

Виокремлюючи проблемно-тематичні домінанти сучасної української есеїстики, С. Шебеліст називає безпосередньо пов'язаний із проєвропейським та українським антиімперський дискурс есеїстики Ю. Андруховича, у якому імперія постає як структура домінування, а тому є антитезою демократичній Європі [Шебеліст 2009, 11]. На думку Т. Гундорової, письменник мислить Україну в аспекті локальності – його цікавить передусім Галичина, що виконує своєрідну функцію буфера між Заходом і Сходом [Гундорова 2001, 167].

Метою цієї статті є аналіз явища інтерсеміотичності – перекладання метамови музики, живопису та кінематографа на мову літератури в досліджен-

ні антиімперського дискурсу збірки Ю. Андруховича «Диявол ховається в сирі». У своїй збірці письменник зауважив, що географічно-політичні дослідження й інтерпретації цікавлять його давно, вони детерміновані самим існуванням, він визначає географію відповідальною за культуру. Авторська приватна концепція Центрально-Східної Європи складає територію, що об'єднана посттоталітарною реальністю, від Естонії до Албанії. Характеризуючи власну творчість, письменник відзначив, що у прагненні хоч трохи змінити українське життя індивідуально заявленими авторськими позиціями залишається покладатися виключно на ірраціональне, підсвідоме: «Людина, яка приходить за своїми сумнівами, мені видається значно прийнятнішою, ніж та, яка приходить з певною чіткою програмою і агресивним наміром змінювати життя. Якесь найвища пріоритетність життя як такого, тобто чогось все ж таки, що не дано нам, слава Богу, передбачити, для мене значно сильніша» [Інший формат 2003, 8-9]. Керуючись теорією Ж. Лакана про те, що несвідоме структуроване подібно до мови, Р. Салецл зауважує, що суб'єкт перебуває у постійному пошуку ідентифікації з символічним порядком, що забезпечила б йому місце в соціальній структурі, гарантуючи набуття ідентичності. Ностальгійні спогади про соціалізм, відповідно, можна трактувати як спробу здобути певну стабільність у пострадянському хаосі, віднайти символічний порядок, що забезпечував ідентичність [Салецл 1999, 95-98].

Есеїст здійснює пошук власної національної ідентичності та деконструкцію міфів тоталітарного минулого через іронічний аналіз колоніального досвіду, намагаючись подолати спрямованість на радянське минуле громадян сучасної незалежної України, оголошує боротьбу з такою пам'яттю, прагнучи зрозуміти, що стало підставою для ностальгії його співвітчизників, уже постарілих та переважно дезорієнтованих, за пережитим, до якого вони звертаються із жалем і скорботою: «Де саме помиляється їхня пам'ять, споруджуючи дивні фантазми про втрачений рай?» [Андрухович 2007, 26]. На думку О. Гнатюк, письменникова візія новочасної національної спільноти, опертої на іншій, не-радянській історичній пам'яті, так само як візія існування понаднаціональної регіональної спільноти, виявилася великою мірою утопічною, а отже, нежиттєздатною. На перешкоді стала саме історична пам'ять, така важлива на теренах Центральної Європи, але відмінна в різних народів регіону. Як потенційне або й реальне джерело конфліктів пам'ять зводить нанівець усі спроби об'єднати ті національні спільноти в спільноту понаднаціональну [Гнатюк 2005, 320].

Письменник характеризує імперський дискурс, що уніфікував свідомість і смаки громадян, пропонуючи долучення до високого мистецтва через стандартні музичні шлягери для відпочинку, через репродукції картин для

створення інтер'єру: «... всіляка естрадна музика, що долітає з гучномовця рятувальної станції – так, тромбони, передусім тромбони, Едуард Хіль, Едіта П'єха, Софія Ротару, ансамбль «Опера» – все ясно, це перша половина сімдесятих, абсолютно жаклиний час, якщо вірити дисидентам і пізнішим власним переконанням. <...> Шедеври купували разом із позолоченими рамами в першій-ліпшій крамниці з культовою назвою *Культтовари* – найчастіше «Італійський полудень» Брюллова, «Три богатирі» Васнецова, «Ранок стрілецької страти» Сурікова...» [Андрухович 2007, 26-28]. Авторський каламбур «культтова назва «Культтовари», оприявнюючи ступінь іронічного ставлення есеїста до подій минулого, є свідченням владного дискурсу. На думку Ю. Андруховича, пейзажі російського художника І. Шишкіна і далі продовжують формувати сьогоденні стереотипи підсвідомості громадян, змушуючи багатьох українців безпідставно любити країну на північному сході. «Граплялися ще якісь «Бурлаки на Волзі», «Незнайомка», «Граки прилетіли», свідоме українство обов'язково оточувало себе «Запорозжцями, які пишуть листа до турецького султана» й/або портретом Шевченка з-під пензля того ж таки Рєпіна» [Андрухович 2007, 28]. Есеїст іронічно констатує розвиток музичної культури у тоталітарному суспільстві, що полягав у безальтернативному придбанні багатьма громадянами піаніно, які виконували найчастіше лише декоративну функцію.

Окреслюючи маркери тоталітарного минулого, письменник згадує товарний добробут, що відбувся внаслідок певної інерції періоду відлиги, коли після гігантоманії попереднього режиму виникла тимчасова увага до «непростої простої людини» [Андрухович 2007, 27]. Ужитий автором оксिमорон є алюзією на поезію Василя Симоненка «Найогидніші очі порожні», поета, який у своїх творах викривав тоталітарну систему і був нею жорстко закатований. Речовий бум зафіксував виразний євразійський та мілітарний ухил, змінюючи зокрема й людський ландшафт у Галичині. За висновком М. Рябчука, письменник помітив, що хаос і злидні починаються всередині кожного співвітчизника, який успішно інтерналізував найхарактерніші риси зневаженого і зненавидженого нашими інтелектуалами «совоукра» [Рябчук 2003, 204]. Конструюючи власний міф Центрально-Східної Європи, есеїст досліджує неперервність панування імперської свідомості у громадян пострадянської України, що оприявнюється не тільки якістю доріг чи шириною залізничних рейок, а насамперед музикою та іншою масовою культурою загалом. Саме західний кордон України розділяє терени зі звучанням російської попси від тих, де її зневажають, стаючи таким чином своєрідною буферною зоною. Есеїст констатує загроженість європейських прагнень нашої держави, аналізуючи ментальність сучасних українців, адже створюється

парадоксальна ситуація, коли відстань у кілька кілометрів на захід свідчить про незнання пісень легендарних Філіппа, Алли та Йосифа Кобзона, не знають жителі «цього Френка Синатру все ще об'єднаного пострадянського простору» [Андрухович 2007, 260], а відстань у два-три кілометри на схід забезпечує стереотипне панування цих виконавців у свідомості громадян, вони стають для останніх чи не улюбленими членами родини, набагато ближчими та зрозумілішими «від усіх без винятку національно-державних ідеалів та поривів, з європейським вибором України вкупі» [Андрухович 2007, 260]. Отже, висновує письменник, у такому сенсі СРСР продовжує існувати у свідомості українців й надалі, як величезний та неподільний шмат суходолу, де прийнято любити погану російську музику, адже твори російських композиторів П. Чайковського та М. Мусоргського слухають, на жаль, західніше.

Найголовнішою підставою для ностальгії, на думку есеїста, є певний символічний порядок – тодішня особлива атмосфера спокою, ілюзорно створена засобами масової інформації. Життя пересічних громадян було чітко регламентоване визначеним системою діапазоном єдино можливих життєвих шляхів – від дитячого садка та школи до заводу й виходу на пенсію. Вдаючись до дихотомії «ми – вони», автор констатує, що негативна інформація про картини тотальних катастроф – природні катаклізми, студентські заворушення, убивства президентів – стосувалася лише приречених мешканців Заходу. Існування радянської людини окреслювалося відсутністю будь-яких ознак кінця світу – кримінальних хронік, наркоманських шабашів, маніяків на нічних вулицях, натомість супроводжувались дешевими та переважно справними комунікаціями й гарячими ваннами, електрикою й газом. Опри-явнена есеїстом чітка дозованість інформації визначала ступені можливого доступу громадян до неї: обов'язкове, дозволене та заборонене. Відтак суспільна ситуація другої половини вісімдесятих років спричинила руйнування радянської системи, детермінувавши певне порушення пропорцій, а далі – й інформаційне передозування.

Здійснюючи деконструкцію тоталітарних метанаративів, намагаючись відшукати подібності між радянською та американською системами, Ю. Андрухович формулює сентенцію: «Антиподи мають бути подібними, саме в цьому і полягає певна метафізична рівновага, якщо ми її взагалі припускаємо» [Андрухович 2007, 35]. Письменник констатує парадоксальність великої кількості таких збігів, номінуючи нормальних, материкових, за його словами, американців ідеальними радянськими людьми, котрих, незважаючи на заповзятливість системи, так і не було виведено. Проектовані у Радянському Союзі товарний наддобробут супермаркетів та дозвілля громадян на спорт-

майданчиках або в клубах за інтересами втілювалися у звичайній американській провінції, так і не ставши реальністю у житті радянських громадян .

Вертикальний кшталт обом системам надавало прагнення першості в освоєнні космічного простору, що виявлялося й у хворобливому сприйнятті мешканцями Радянського Союзу всіх перипетій цього змагання: «Цей психоз тривав загалом років п'ятнадцять, може, трохи менше, але, в десятки разів підсилюваний азартною й захланною конкуренцією з Америкою, набував дедалі драматичніших нюансів» [Андрухович 2007, 38]. Роман системи із космосом був надзвичайно бурхливим, але коротким, адже під кінець цієї епохи загинув перший радянський космонавт Юрій Гагарін, отже, на зміну романтичним настроям прийшов прагматизм, амбіції до завоювання міжпланетного простору змінилися на дослідження. Письменник вдається до інтерсеміотичного перекладу мови кінематографа, оприявнюючи власні рефлексії з приводу перегляду фільму А. Тарковського, знятого режисером 1972 року та присвяченого стосункам людства та позаземних цивілізацій: «...я, здається, нарешті зрозумів, у чому справжній message цього фільму. Це була гостро відчута автором межа у стосунках людей з Космосом. «Солярис» виник на межі зміни свідомостей – завойовницька бравада поступалася місцем трагічному розчаруванню» [Андрухович 2007, 36-37]. За твердженням С. Сальвестроні, серед багатьох кіносценаріїв А. Тарковського «Солярис» був серед тих, що не отримали відмови чиновницького апарату радянської кіноіндустрії, адже фантастика, заснована на об'єктивних та достовірних даних, прославляла прогрес у розвитку науки та її досягнення згідно з панівною ідеологією, тому гарно сприймалася в офіційних кінематографічних колах [Сальвестроні 2007, 78].

За твердженням О. Гнатюк, Ю. Андрухович деякі риси варварів переносить на частину власного суспільства, в есеях збірки «Диявол ховається в сирі» таку роль автор відводить люмпенам, суспільному маргінесові, мотлоху тощо, дедалі послідовніше наділяючи їх російськими атрибутами [Гнатюк 2005, 328]. Пригадуючи власну автобусну мандрівку до Німеччини, есеїст зображує подорожніх своєрідними колективістами, які діляться їжею, випивкою, переглядаючи «найновіші російські бойовики, в яких браві московські бандити мочать на вулицях Чикаго ненависних українських націоналістів та всіляку чорнозаду потолоч» [Андрухович 2007, 273]. На думку письменника, перебування в зоні імперського впливу для України перетворюється на копіювання рис російського негативу, що корелює також із суспільним, із системою загалом: «Генетична близькість нинішньої української державно-владної верхівки до російського естетичного ідеалу передбачає не тільки щирий захват від фільму «Брат-2» чи салонно-блатнякової попси, але й – що неми-

нуче впливає зі специфіки смаків – уперте намагання стабілізувати власну державу за російським взірцем...» [Андрухович 2007, 84-85]. Звернення есеїста до мови кінематографа та музики для характеристики колабораціоністських настроїв частини сучасного українського суспільства є не випадковим, адже, на думку О. Рибальської, кінодологія про братів (фільми «Брат» та «Брат-2») побудована на актуалізації архетипу біполярності, шовінізму, тотальній ворожості, параноїдальних настроях та ідеологемах радянської пропаганди [Рибальська 2002, 43].

Отже, Ю. Андрухович у своїй збірці «Диявол ховається в сирі» здійснює переклад метамови музики, кінематографа й живопису на мову літератури, актуалізуючи ірраціональне, деконструюючи міфи тоталітарного минулого, здійснюючи аналіз постколоніальної свідомості громадян незалежної України. Автор чітко висловлює власну позицію щодо причин імперського мислення його співвітчизників, що детермінує проблеми європейського вибору нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. Вибрані спроби 1999-2005 років / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2007. – 320 с.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією: Укр. дискусії про ідентичність: Авториз. пер. з пол. / О. Гнатюк. – Заг. ред. М. Боянівської. – К. : Критика, 2005. – 525 с.
3. Гундорова Т. Ностальгія та реванш. Український постмодернізм у лабіринтах національної ідентичності / Т. Гундорова // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – Листопад. – № 144. – С. 165-172.
4. Інший формат: Юрій Андрухович / [упорядник Тарас Прохасько]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 59 с.
5. Рибальська О. Архетипні проблеми кінематографа східного сусіда наприкінці ХХ сторіччя / О. Рибальська // Кіно-Театр. – 2002. – № 2. – С. 41-43.
6. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. / М. Рябчук. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
7. Салецл Р. (Из)вращения любви и ненависти / Р. Салецл. – М. : Художественный журнал, 1999. – 206 с.
8. Сальвестрони С. Фильмы Андрея Тарковского и русская духовная культура / С. Сальвестрони. Пер. с ит. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – 237 с.
9. Хархун В. Тоталітарне-радянське-соцреалістичне в дискурсивних практиках гуманітаристики / В. Хархун. // Слово і Час. – 2010. – № 1. – С. 27-46.
10. Шебеліст С.В. Особливості розвитку сучасної української есеїстики в системі журналістських жанрів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04. / С.В. Шебеліст, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 18 с.
11. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії / О. Юрчук. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2013.

Шуть В., асп.,
Киевский университет имени Бориса Гринченко

Изобличение имперского мышления через семиотические коды живописи, музыки, кинематографа (на материале эссеистики Юрия Андруховича)

Автором исследовано явление интерсемиотичности украинской эссеистики в сборнике Ю. Андруховича «Дьявол прячется в сыре». Проанализировано изобличение писателем имперского мышления через семиотические коды других искусств.

Ключевые слова: антиимперский дискурс, деконструкция, миф, каламбур, оксюморон.

Shut' V., postgraduate student
Borys Grynchenko University of Kyiv

Disclosure of imperial thinking through the semiotic codes of painting, music, cinema (on the material of Yuriy Andrukhovych's essays)

The author studied a phenomenon of intersemiotics of Ukrainian essays in a collected volume «Devil hides in cheese» by Yuriy Andrukhovych. The author analyzed the disclosure of imperial thinking through the semiotic codes of other arts.

Key words: anti-imperial discourse, deconstruction, myth, pun, oxymoron.

УДК 821.161.2+821.162.1]-1.09 Кленович

Щелкунова О., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ОБРАЗ УКРАЇНИ У ПОЕМІ СЕВАСТЯНА КЛЕНОВИЧА
«РОКСОЛАНІЯ»**

Стаття присвячена дослідженню ролі України у житті та творчості Кленовича. На основі автобіографічних відомостей розглянуто проблему національної приналежності письменника – зауважено на важливості недопущення однозначного сприйняття його як польського письменника.

Ключові слова: Україна, опис, оспівування, ушлявлення.

Образ України постає у творах багатьох письменників, починаючи з давнини і завершуючи сьогоденням. Кожен, хто аналізує або описує її, прагне донести до читача свої думки і погляди. Оцінка країни на діахронічному та синхронічному зрізах у різних авторів неоднозначна. Це залежить від їх світогляду, політичних, суспільних та етичних переконань. Темою нашого до-